

תקציר

האגדה ההיסטורית כאתר זיכרון נשי: מקרה ת"ח ות"ט

חיה בריצחק ז"ל

המאמר עוסק באגדות על אודות נשים בגזרות ת"ח ות"ט (1648–1649) כאתר זיכרון נשי, ומצביע על חשיבות האגדה ההיסטורית כחושפת את הבעיות שהעסיקו את החברה היהודית ואת דרכי ההתמודדות איתן, וכמעבירה מסר לנשים בדבר ההתנהגות המצופה מהן. השימוש במונח אתר זיכרון מבוסס על עבודתו של פייר נורה, שאפיין אתרי זיכרון כמוסדות תרבותיים שמטרתם לשמר ערכים חברתיים ולהעבירם לדורות הבאים, ובחן את האופנים שבהם חברה מעצבת ובונה זיכרון קיבוצי של העבר שישרת את צרכיה בהווה.

גזרות ת"ח ות"ט התרחשו בתקופת המרד של בוגדן חמילניצקי נגד חילות פולין, ונשתמרו בזיכרון היהודי כאחת התקופות הטראומטיות בהיסטוריה היהודית. המחברת מבחינה בין שתי קבוצות מרכזיות של אגדות: אגדות עימות ומוות, שמתקיים בהן עימות על רקע מיני בין נערות צעירות לצוררים, ואגדות על אודות ניצולות.

בקבוצת אגדות העימות והמוות שני דגמים מרכזיים: דגם שבו נערה המנסה להינצל מאונס או מנישואים כפויים מאמצת תכונות ודרכי פעולה גבריות, ומתקיים באגדות אלה היפוך ההיררכיות המגדריות, ודגם שבו נערה נוקטת תחבולה ומערימה על הצורך כדי להינצל. בשני הדגמים הנערה מתה בעקבות העימות, ומותה מתפרש כמוות על קידוש השם. הנושא המרכזי הנדון בהקשר זה הוא הלגיטימציה הניתנת לנשים בחברה היהודית הפטריארכלית לחרוג מגבולות המגדר דווקא בימי גזרות ופרעות.

בקבוצת האגדות העוסקות בניצולות היחס לגיבורות מורכב ונע בין שלילה מוחלטת לבין נכונות לקבלן חזרה לחברה היהודית, קבלה על תנאי. לטענת המחברת אגדות אלה נועדו להכשיר את התודעה הנשית לשיבה לערכים שהיו מקובלים בחברה הפטריארכלית, ושנפרעו בימות הרעה.

קיומם של שני סוגי האגדות כאתר זיכרון נשי על אודות גזרות ת"ח ות"ט פורס את הפער שבין ההתנהלות הנשית הזוכה ללגיטימציה גברית בימות הרעה לעומת ההתנהלות הנשית הנחשבת לגיטימית בימים כתיקונם.

פרופ' (אמריטה) חיה בריצחק ז"ל, החוג לספרות עברית והשוואתית, אוניברסיטת חיפה, הר הכרמל, חיפה 3498838 hbitzhak@research.haifa.ac.il